

Ус М. В.,

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права № 1
Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ І ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИНИКАЮТЬ З ДОГОВОРІВ СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблем відшкодування шкоди, що виникають у зв'язку з паралельним виникненням та існуванням деліктних і договірних (страхових) зобов'язань у випадках страхування відповідальності. Автором вирішуються питання про права потерпілого за вищенаведених умов, а також про черговість пред'явлення ним вимог до заподіювача шкоди і до страховика відповідальності останнього.

Ключові слова: заподіяння шкоди, страхування деліктної відповідальності, договір на користь третьої особи, конкуренція прав потерпілого.

Постановка проблеми. Одним із видів страхування в Україні є страхування відповідальності за завдання шкоди. Даний інститут покликаний гарантувати інтереси як потерпілого, який зацікавлений у найбільш повному і швидкому її відшкодуванні за спрощеною процедурою, так і заподіювача шкоди (страхувальника), котрий, уклавши договір страхування, бажає максимально позбавити себе клопоту, пов'язаного з необхідністю нести відповідальність за можливе завдання шкоди майну, життю або здоров'ю інших осіб.

На перший погляд ситуація, коли особа, чия відповідальність застрахована, спричиняє шкоду, не становить практичних складнощів. Втім, оскільки за наведених умов «вмикаються механізми» і страхового (договірного), і деліктного права, постають окремі проблеми як практичного, так і теоретичного характеру. Однією з них є питання про черговість пред'явлення потерпілим вимог до заподіювача шкоди (деліквента) і до страховика відповідальності останнього.

Вказана проблематика не була предметом дослідження вітчизняних вчених. Нечисленні статті, присвячені страхуванню відповідальності, торкаються, як правило, лише розміру страхових виплат, суб'єктного складу правовідносин страхування, регресних вимог страховика до страхувальника.

В чинному національному законодавстві також, на жаль, відсутні загальні положення, присвячені страхуванню відповідальності (до речі, як деліктної, так і договірної), що не сприяє визначеності у правовому регулюванні відповідних відносин.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зазначити, що специфічною особливістю страхування відповідальності за завдання шкоди є те, що воно не може розглядатися у відриві від підстави такої відповідальності – делікту. У зв'язку з цим наявними завжди є два зобов'язання: із заподіяння шкоди (деліктне зобов'язання) та із

договору страхування (договірне зобов'язання). Відповідно – і декілька прав: вимагати відшкодування шкоди від деліквента і виплати страхового відшкодування від страховика. Тому важливо з'ясувати: між якими особами виникають вказані зобов'язання і хто з цих осіб наділений відповідними правами.

Однозначно можна стверджувати про те, що деліктне зобов'язання складається між потерпілим і заподіювачем шкоди (деліквентом), за змістом якого у потерпілого існує право вимоги про відшкодування шкоди. Якщо поряд із деліктним формується договірне зобов'язання, підставою виникнення якого є договір страхування цивільно-правової відповідальності, то його сторонами виступають страховик і страхувальник (він же – заподіювач шкоди). Яке ж місце відводиться потерпілому у такому договірному зобов'язанні?

Відповідь на поставлене питання залежить від того, чи можна кваліфікувати договір страхування відповідальності як договір на користь третьої особи. У літературі не склалося єдиної точки зору з цього приводу. Так, одні науковці відстоюють позицію про те, що договір страхування відповідальності за жодних умов не може бути визнаний договором на користь третьої особи, оскільки вигодонабувач у такому договорі призначається не волею сторін, як у класичній його конструкції, а імперативно законом [1, с. 11]. Інші дослідники, навпаки, вважають, що договір страхування відповідальності слід визнавати договором на користь третьої особи, вказуючи на недоцільність обмеження потерпілих у їх можливості звернення до страховика деліквента [2, с. 110].

Існує й третя точка зору, яку підтримує більшість вчених і яка видається найбільш обґрунтованою. Вона полягає в тому, що необхідно виділяти дві моделі договору страхування відповідальності: просту і складну [3, с. 368-370]. В простій моделі беруть участь лише дві особи – страховик і страхувальник. Потерпілий тут залишається поза рамками страхових відносин і не в праві вимагати у страховика виплати відшкодування. У складній моделі наявні страховик, страхувальник і вигодонабувач, яким завжди є потерпілий. Договір страхування за наведених умов є договором на користь третьої особи: потерпілий наділений правом вимоги до страховика заподіювача шкоди.

Першу модель пропонується застосовувати до випадків добровільного страхування відповідальності, коли договір страхування є особистою справою його сторін, і потерпілий жодних прав за цим договором не має. Такий договір не переслідує соціально значущих цілей. Його укладення обумовлено особистою потребою страхуваль-

ника у захисті своїх інтересів на випадок завдання шкоди іншій особі. Друга ж модель договору покликана гарантувати відшкодування шкоди потерпілому. За таких умов держава в особі законодавця визнає за необхідне надати потерпілому більше гарантій, ніж у нього є порівняно із звичайним режимом. Мова, безумовно, тут йде про обов'язкове страхування відповідальності. Примусове ж призначення вигодонабувача у всіх без виключення договорах страхування деліктної відповідальності (тобто визнання всіх таких договорів договорами на користь третьої особи) призводить до звуження дії принципу свободи договору без розумної на те підстави, являє собою необґрунтоване вторгнення держави у приватні справи учасників цивільного обороту [4, с. 39].

Отже, виходить, що у разі заподіяння шкоди особою, відповідальність якої застрахована за договором обов'язкового страхування, у потерпілого одночасно виникає дві вимоги: про відшкодування шкоди в рамках деліктного зобов'язання і про виплату відшкодування в межах страхової суми за змістом договірної зобов'язання. Хоча паралельна наявність вказаних прав не виключається й у випадках добровільного страхування відповідальності, коли сторона, керуючись принципом свободи договору (ст. ст. 6, 627 Цивільного кодексу України – далі – ЦК), прямо передбачають в ньому право потерпілого вимагати виплати відшкодування безпосередньо у страховика і тим самим застосовують модель договору на користь третьої особи.

Фактично в окреслених ситуаціях маємо справу з конкуренцією вимог (більш відомою у науковій літературі як «конкуренція позовів»), а саме: в результаті однієї і тієї ж самої протиправної поведінки виникають і паралельно існують декілька суб'єктивних прав, які мають одне й те ж саме призначення (в нашому випадку – відшкодування шкоди). Реалізація одного з таких прав, за загальним правилом, призводить до припинення іншого, оскільки інтерес, що ним опосередковується, задовольняється в повному обсязі при здійсненні іншого конкуруючого права. Як зауважував з цього приводу Ю.С. Гамбаров, ми будемо мати конкуренцію позовів там, де декілька позовів об'єднуються спільним для них всіх юридичним інтересом (*deeademre*), який задовольняється здійсненням вже одного з цих позовів, що усуває еорісо усі інші як безцільні [5, с. 411]. Втім, вказане припинення одного з конкуруючих прав відбувається за умови, що їх обсяги співпадають: наприклад, коли розмір заподіяної шкоди не перевищує розміру страхової суми за договором страхування. У протилежному випадку, після реалізації права на відшкодування в рамках договірної зобов'язання, інтерес задовольнятиметься лише частково, і у потерпілого має зберігатися право на компенсацію за деліктним зобов'язанням шкоди, невідшкодованої в межах страхової виплати.

Вищевказаний теоретичний висновок про можливу паралельну наявність у потерпілого однакових за цільовим призначенням прав при страхуванні деліктної відповідальності не суперечить і нормам чинного законодавства. Так, відповідно до ст. 1166 ЦК, шкода, завдана особистим немайновим правам, а також майну фізичної або юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Разом з тим із положень Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних тран-

спортних засобів» [6] (ст. 35, 36) випливає, що потерпілий може самостійно звернутися до страховика і вимагати виплати страхового відшкодування, за умови повідомлення страховика про ДТП в порядку, вказаному в Законі.

Виходячи з викладеного, закономірно постає інше питання: а чи може потерпілий самостійно визначити, яке з належних йому прав здійснити і тим самим задовольнити інтерес у відшкодуванні шкоди?

Чинне законодавство не дає чіткої відповіді на нього. У ст. 1194 ЦК міститься лише загальне положення про те, що особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

Як видно, на законодавчому рівні врегульовано стандартну ситуацію, коли після завдання шкоди (наприклад, настання страхового випадку у разі ДТП) потерпілий звертається з вимогою про виплату страхового відшкодування до страховика, а потім, у разі недостатності суми страхового відшкодування, висуває проти безпосереднього заподіювача шкоди вимогу, засновану на положеннях ст. 1166 ЦК. Таких прикладів у судовій практиці багато [7].

Втім не виключається, що потерпілий одразу адресує свої вимоги деліквентові. Мотиви, за якими потерпілий відмовляється від права на отримання страхового відшкодування, можуть бути різними: бажання «покарати кривдника», завидний майновий стан заподіювача шкоди тощо.

Вважаємо, що у потерпілого за договором добровільного страхування відповідальності, побудованого за конструкцією «на користь третьої особи», безумовно, можливість вибору існує. Іншими словами, конкуренція прав тут вирішується на розсуд його самого. Жодні законодавчі обмеження або теоретичні зауваження з цього приводу відсутні.

Що стосується випадків обов'язкового страхування деліктної відповідальності, то, відповідно до Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» [8], (п. 16) при пред'явленні позовних вимог про відшкодування шкоди в результаті ДТП безпосередньо до особи, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, суд має право виключно в порядку, передбаченому ст. 33 Цивільного процесуального кодексу України, залучити до участі у справі страхову організацію (страховика), яка застрахувала цивільну відповідальність володільця транспортного засобу. Непред'явлення вимог до страховика за наявності умов для стягнення завданої шкоди саме з нього є підставою для відмови в позові до заподіювача шкоди у відповідному розмірі.

Вищою судовою інстанцією також зазначається, що питання про відшкодування шкоди самим страхувальником вирішується залежно від висловленої ним згоди на таке відшкодування та виконання чи невиконання ним передбаченого ст. 33 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі також – Закон) обов'язку щодо письмового надання страховику, з яким

укладено відповідний договір, повідомлення про ДТП встановленого зразка. У разі відсутності такої згоди завдана потерпілому шкода підлягає відшкодуванню страховиком у межах передбаченого договором страхування страхового відшкодування. Наявність вказаної згоди страховальника та виконання ним обов'язку щодо повідомлення страховика з'ясується судом першої інстанції, у зв'язку з чим до участі у справі може бути залучений страховик.

Така сама думка висловлювалася судами й у рішеннях, що приймалися раніше видання вищевказаної Постанови, із вказівкою на те, що Закон має на меті захист не лише прав потерпілих на відшкодування шкоди, але й захист майнових інтересів самого страховальника – заподіювача шкоди (ст. 3 Закону). У зв'язку з цим суди ставали на захист інтересів деліквента, відмовляючи в задоволенні вимог до нього у випадках, коли потерпілий був не позбавлений можливості отримати відшкодування у страховика [9]. Як видно з наведеного, за умов обов'язкового страхування судова практика пропонує вирішувати конкуренцію прав потерпілого на користь права вимоги до страхової компанії про виплату відшкодування.

Окреслений підхід уявляється виправданим, адже забезпечує необхідний баланс між законними інтересами учасників цивільного обороту. У разі ж задоволення позовних вимог до деліквента, за наявності підстав відшкодування шкоди за рахунок страховика, суттєво порушувалися б майнові інтереси страховальника, на котрого законом імперативно покладається обов'язок страхувати свою відповідальність.

Висновки. Викладене дозволяє зробити висновок, що при добровільному страхуванні відповідальності із застосуванням конструкції договору на користь третьої особи, а також у випадках обов'язкового страхування відповідальності, у потерпілого може виникати два конкуруючих права: право вимоги до страховика і до деліквента. Кожне з них задовольняє один і той самий інтерес – інтерес у відшкодуванні шкоди. У першому випадку конкуренція прав вирішується на розсуд самого потерпілого. Щодо обов'язкового страхування деліктної відповідальності, то на сьогодні лише системне тлумачення чинного законодавства і роз'яснення вищих судових інстанцій дають можливість стверджувати про те, що конкуренція в таких ситуаціях розв'язується на користь права вимоги до страхової компанії про виплату відшкодування. Вважаємо, що це правило має знайти своє пряме закріплення на законодавчому рівні.

Література:

1. Бартош, В.К. вопросу о квалификационной принадлежности договора страхования риска гражданской ответственности / В. Бартош // Юридический мир. – 2003. – № 9. – С. 4-13.

2. Захаров, Ю., Фогельсон, О. Право требования кредитора в договорах в пользу третьего лица / Ю. Захаров, О. Фогельсон // Хозяйство и право. – 2001. – № 10. – С. 104-113.
3. Худяков, А.И. Теория страхования / А.И. Худяков. – М.: Статут, 2010. – 656 с.
4. Шишкина, А. Некоторые вопросы возмещения вреда лицом, застраховавшим свою ответственность / А. Шишкина // Хозяйство и право. – 2011. – № 12. – С. 33-49.
5. Гамбаров, Ю.С. Курс гражданского права / Ю.С. Гамбаров. – Т.1. Часть общая. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1911. – 780 с.
6. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 01.07.2004 р., № 1961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 1.
7. Див., напр.: Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської обл. від 13.11.2012 р. у справі № 2/0902/134/2011 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
8. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р., № 4 [Електронний ресурс] // nau.ua.
9. Див., напр.: Рішення Верховного суду України від 03.06.2009 р. у справі № 6-7876св09 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Ус М. В. Соотношение деликтных обязательств и обязательств, возникающих из договоров страхования ответственности за причинение вреда

Аннотация. Стаття посвящена анализу проблем возмещения вреда, возникающих в связи с параллельным возникновением и существованием деликтных и договорных (страховых) обязательств в случаях страхования ответственности. Автором разрешаются вопросы о правах потерпевшего при вышеприведенных условиях, а также об очередности предъявления им требований к причинителю вреда и к страховщику ответственности последнего.

Ключевые слова: причинение вреда, страхование деликтной ответственности, договор в пользу третьего лица, конкуренция прав потерпевшего.

Us M. Value of tort liabilities and commitments arising from insurance contracts

Summary. This article analyzes problems of compensation for harm arising from the parallel emergence and existence of tort and contract (insurance) obligations in cases of liability insurance. The author resolved questions about the victim's rights under the above conditions, and also the sequence of presentation of the requirements of a tortfeasor and him insurer liable.

Key words: damage, tort liability insurance, contract to a third party, competition rights of the victim.